

GARBİYATÇILIK BAĞLAMINDA TÜRK MODERNLEŞMESİ VE SEFARETNAMELER

Ümmet ERKAN*

ÖZ: Modern dönemle birlikte Batı'nın periferisinde kalan, dünyayı ontolojik ve epistemolojik olarak ikiye bölen, şarkiyatçılığa muhalif ve onu aşmaya çalışan bir söylemle kendini gösteren Garbiyatçılık, Batı'yı ilmi araştırmaların konusu haline getirmeye, onu teşrih masasına yatırıp inceleme ve onun söylemsel üstünlüğünü ele geçirmeye yönelik bir disiplindir. Osmanlı-Türk modernleşmesi 18. Yüzyıldan itibaren geçirdiği farklı kırılmalarla kendini restore etme çabasıdır. Bunun için Batı'yı tanımaya çalışmıştır. Sefirler 18. Yüzyıldan itibaren var olan görevlerine ilave olarak Batı'yı tanımakla görevlendirilmiştir. Sefirler bu amaçla sefaretname adı verilen raporlar kaleme almıştır. Sefaretnameler Osmanlı sefirlerinin gittikleri Batı başkentlerinin gündelik yaşamdan kamu kurumlarının işleyişine, bilimsel ve teknolojik gelişmelerden ordu yapısı ve silah gücüne kadar çeşitli konuları kapsamıştır. Sefaretnameler Garbiyatçı metinler olduğu kadar Türk modernleşmesinin bir çerçeve programıdır. Burada betimlenen çeşitli konular, II. Mahmut ile birlikte hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sefaretnameler, Garbiyatçılık, Türk Modernleşmesi, Oryantalizm, Osmanlı Tarihi

Turkish Modernization and the Sefaretnames in the Context of Occidentalism

ABSTRACT: Occidentalism, which has been on the periphery of the West since the modern period, and which has manifested itself with a discourse that opposes and tries to overcome Orientalism, which divides the world into two parts ontologically and epistemologically, is a discipline that aims to make the West the subject of scientific research, to examine and examine it and to seize its discursive superiority. Ottoman-Turkish modernization is an effort to restore itself with the different ruptures it has undergone since the 18th century. For this, it tried to get to know the West. From the 18th century onwards, ambassadors were tasked with getting to know the West in addition to their existing duties. For this purpose, ambassadors wrote reports called sefaretname. These reports covered a wide range of topics from daily life to the functioning of public institutions, from scientific and technological developments to military structure and armament in the Western capitals visited by Ottoman ambassadors. The sefaretnames are not only occidentalist texts but also a framework program of Turkish modernization. The various topics described therein began to be put into practice with Mahmut II.

Keywords: Sefaretnames, Occidentalism, Turkish Modernisation, Orientalism, Ottoman History

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 05.04.2024

Kabul Tarihi : 21.06.2024

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, uerkan@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7806-4886.

Giriş

Dünyanın Batı ve Doğu olarak ikiye bölünmesi Antik Yunan Pers Savaşları'na kadar geriye götürülebilir.¹ Kendini köle Pers ordusuna karşı özgür dünyanın savunucusu olarak gören Spartalılar, Doğulu Persleri barbar olarak nitelendirmiştir. Batı ve Doğu arasındaki güç ilişkileri Orta Çağ boyunca Doğu'nun lehine bir seyir izlemiş, İslam medeniyeti bütün Akdeniz'i kontrol ederek, Batı Avrupa'yı iç bölgelere hapsedmiştir. 12. Yüzyıldan itibaren Viking saldırılarının sona ermesi, Macarların Hristiyanlaştırılması, Arap akınlarının durdurulması, Avrupa'yı var olan kuşatmayı kırıp, deniz ve ticaret yollarına erişimi amaçlayan yeni bir karşı saldırıya itmiştir. Kısmen başarılı olan Haçlı Seferleri, Hristiyan Batı dünyasının İslam dünyası ile ilişkilerini tamir etmesine ve onun klasik eserlerini yeniden keşfetmesine olanak sağlamıştır. Doğu'ya ait klasik anlatılar dışında Antik dönem Yunan ve Latin eserlerinin çevirisi, Avrupa üniversitelerinin hareketlenmesine, Batı'daki bilim merkezlerinin yeniden itibar kazanmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Doğu Bizans'ı fethetmesi, Batı dünyası için yeni bir şok dalgası yaratmış, bunun akabinde İtalya'ya kaçan Doğu Roma ve Latin düşünürler Rönesans'ı başlatmıştır. Akdeniz'de kontrolü sağlayan Osmanlı Devleti, önemli ticaret yollarına hükmetmiş, düzenli ve güçlü ordusu ve sürekli artan insan gücü ile önce Balkanlar ve ardından orta Avrupa'ya doğru genişlemiştir. Karadan ve denizden çevrilen Avrupa, bu cendereyi kırmak adına, yeni ticaret yolları, yeni mal ve insan kaynakları arayışına girmiş, Kolomb'un öncülüğünde başlayan keşifler, Avrupa'ya beklemediği bir anda, büyük bir servet birikimi sağlamıştır. Ticaret yolları yön değiştirmiş, klasik Osmanlı düzeni ve ekonomisi bozulmuş, para ve malların dağıtımını Atlantik okyanusu ve Afrika kıyılarına taşınmıştır. Başta Amerika, ardından Afrika ve Uzak Asya kolonilerinden ele geçirilen köle gücü ve hammadde Avrupa pazarlarında büyük bir bolluk ve refah artışı yaratmıştır.

Bunu takip eden ikinci gelişme ise bilimsel devrimler olmuştur. İnsan gücüne dayanan basit ve inorganik kaynaklar yerini makine gücüne bırakmaya başlamıştır. Ele geçirilen köle ve devasa makine gücünün kombinasyonu, adına Sanayi Devrimi denen yeni bir üretim çağını başlatmış, dünyanın merkezi Doğu'dan Avrupa'ya kaymaya başlamıştır. Belki de tarihte ilk kez Avrupa -Roma hariç tutulursa- dünyanın üretim ve dağıtım merkezi haline gelmiştir. Geleneksel ticaret Çin ve Hindistan üzerinden Avrasya-Anadolu koridorundan Avrupa'ya akarken, bu yeni düzen Avrupa'dan deniz yoluyla Anadolu ve Avrasya hattı baypas edilerek Afrika ve Atlantik üzerinden akmaya başlamıştır. Batı, sahip olduğu teknolojik üstünlük vasıtasıyla dünyanın hem askeri hem de ekonomik gücüne hükmetmeye başlamıştır. Batı'nın askeri ve teknolojik üstünlüğüne dayanan bu yeni düzenin en az maliyetle sürdürülmesi için bunu destekleyecek kültürel/sembolik araçlara ihtiyaç duyulmuştur. Medeniyetler kültürel ve psikolojik üstünlükleri ile diğer toplumlar üzerinde bir hegemonya inşa eder. Bunun yolu da Avrupamerkezciliğin antropoloji, sosyoloji, etnoloji, tarih, coğrafya vb. bilimlerle yoluyla hakim bir söylem haline getirilmesidir. Burada da devreye Şarkiyatçılık girmiştir. 15. Yüzyıldan itibaren Doğu'ya seyahat eden gezginlerin ilk etapta soyut, alegorik ve fantastik olarak inşa ettikleri Doğu imajı, zaman içinde bilinçli bir söylemle yeniden gözden geçirilerek bazen "Doğu Despotizmi", bazen "Harem, Hamam" gibi iç gıcıklayıcı fantezi dolu imgeler, bazen de "az gelişmişlik" ve "geri kalmışlık" söylemleri ile medenileştirilmesi gereken toplumlar olarak sembolize edilmiştir. Batı, kendi askeri ve ekonomik üstünlüğünü Şarkiyatçılık yoluyla Doğulu öznelerin bilinçlerinin en derinlerine kök salacak biçimde bir anlatı biçimine dönüştürmüştür. Bunu takip eden ikinci aşama, "Doğuların kendilerini Doğululaştırmasıdır"² Yani Batı'nın kendileri için belirlemiş olduğu yaftaları içselleştirme sürecidir.

¹ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 22.

² Edward W. Said, *Oryantalizm*. Nezh Uzel (Çev.). İstanbul: İrfan Yayınları, 1996.

19. yüzyılda bilimsel araştırma enstitüsü olarak faaliyet gösteren Şarkiyatçılık³ bazen açık bazen de örtük olarak Doğu ve Batı arasındaki farklılıklara vurgu yapmış, burada tanımlama ayrıcalığına sahip olan Batı olmuştur. Şarkiyatçılık bir yandan söylem düzeyinde Doğu'ya bazı negatif ögeler yüklerken öbür taraftan da bunu "bilimsel" bir temele oturtmaya çalışmıştır. Bilgi üzerinde kurduğu kontrol ile Doğu toplumlarının kendi kimlik algılarını da etkilemiştir. Bu, kimi zaman düşmanlaştır, parçala ve böl şeklinde kimi zaman da kendi eliyle modernleştirme yoluyla onları asimile etme biçiminde görülmüştür.

Batı'ya karşı bir cephe hattında bulunan Osmanlı Devleti, 16. Yüzyılda yaşadığı şaşaalı günleri, asrın sonuna doğru kaybetmeye başlamıştır. Avrasya'nın en muktediri olan, muazzam büyüklükteki ordusu ile Doğu Roma topraklarını kontrol eden Osmanlı devleti, başta askeri yenilgiler, kamu ve idari düzenin bozulması, parada başlayan değer kaybı ile sarsılmış, devlet 100 yıl sürecek bir Celali İsyanı ile uğraşmıştır. Askeri görevlere dayanan toprak rejimi bozulmuş, topraklar boşalmış, ekonomi alt üst olmuştur. Devleti ayakta tutan toprak rejiminin bozulması, akseri-idari düzenin yara almasına neden olmuştur.⁴ 17. Yüzyılda Batılılaşma adı verilen Batı'yı tanıma çabası, 19. Yüzyılda ete kemiğe bürünmüş, belirli bir programa kavuşmuştur. Bu çabada Osmanlı idari seçkinlerinin büyük emeği olmuştur. Bu program öncelikle var olanı tamir etmeye, bazen "yamalamaya" çaba göstermiş, ardından da modernist, pozitivist ve hatta bazen materyalist bir biçimde topyekun Batılılaşma hamlesine dönüşmüştür.

Uzun süredir Batı'yla temas hatları kısıtlı ve Batı'yı ikinci el kaynaklar (Eflak, Macar Voyvodalar veya Kırım Hanlığından gelen, bazı tüccar ve uç beylerinin verdiği bilgiler vb.) üzerinden takip eden Osmanlı idari bürokrasisi, 18. yüzyılda Batı'yı doğrudan tanımak amacıyla Batı başkentlerine gönderilmiştir. Sefir adı verilen elçiler görevli olarak gittikleri ülkelerde klasik görevleri olan müzakere, müşahede ve temsil gibi görevleri yanında Batı ülkelerinin iktisadi, idari, siyasi, ekonomik ve teknik alt yapısını incelemeye başlamıştır. Osmanlı idari bürokrasisi Japon mevkidaşlarından yaklaşık 200 sene önce Batı'yı analiz etmek ve Osmanlı düzenine uygun olanları belirlemekle görevlendirilmiştir.⁵ Sefirler gezip gördükleri yerleri ayrıntılı biçimde not etmiş, döndüklerinde ise Sefaretname adı verilen raporları padişah ve sadrazama sunmuştur. Sefirlerin bilgi düzeyi arttıkça, sefaretnamelerin niteliği de artmış, Batı'daki askeri-idari düzen, ekonomik yapı, belediye ve sağlık hizmetleri, orduların gücü gibi çeşitli alanlarda sefaretnameler kaleme alınmıştır. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi başta olmak üzere Ahmet Resmi Efendi, Ahmet Azmi Efendi, Ebubekir Ratıp Efendi, Yusuf Agah Efendi, Mahmut Raif Efendi, Sadık Rifat Paşa, Mustafa Reşit Paşa gibi isimler hazırladıkları sefaretnamelerle, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları için bir çerçeve program hazırlamıştır.

Garbiyatçılık adı verilen ve temelde Doğu'nun Batı'yı ilmi bir çaba ile tanıma ve analiz etmesine dayanan oksidentalizm, aynı ontolojik ve epistemolojik söyleme dayansa da temelde ötekileştirilip, hareketsizleştirilen Doğu'nun, kendi öz kimliğini inşa çabasıdır. Garbiyatçılık "üstün/egemen Batı" söylemini reddederek, özcülüğü (essentializm) de aşmaya çalışarak yeni bir arayış içinde, kendi kurucu unsurlarını ve kendi medeniyet köklerini yeniden keşfetmeye çalışmıştır. Garbiyatçılık bir yönüyle Batı'dan bağımsız bir kendilik algısı, öbür yandan da Batı'yla hesaplaşma biçimidir. Bir yandan mağdur öteki olarak Batı'ya karşı reaktif bir tutum gösteren Garbiyatçılık, öbür taraftan da kendi modernleşmesini yaratma amacı taşıyan bir söylem düzenidir. Kimi zaman tümüyle Batı'nın reddi, kimi zaman da onun

³ Oriental Studies (Doğu Çalışmaları)

⁴ Bkz. İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.

⁵ Belkıs A. Gürsoy, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü" Bilig Dergisi, 36 (2006): s. 142.

dışında sahici bir yerellik arayışıdır. Temel amacı Doğu'nun sahici bir biçimde yeniden tarih sahnesine çıkarılması, Batı ile hesaplaşarak sahici ve otantik bir kimlik inşasıdır.

Bu makalenin ana konusu Doğu'nun Batı ile hesaplaşma çabasının bir ürünü olan Garbiyatçılık bağlamında Türk modernleşmesinin özellikle 18 ve 19. Yüzyılda aldığı biçimin genel hatlarını ve bu bağlamda sefaretnamelerin rolü ve etkilerinin incelenmesidir. Osmanlı-Türk modernleşmesi kendi başına geniş bir külliyat oluşturmuştur. Bu çalışmada Türk modernleşmesi sadece ana hatları ve genel biçimi ile ele alınmıştır. Osmanlı Türk modernleşmesi, Avrupa ile başlayan temas ve yazılan sefaretnamelerin etkileri ile sınırlı tutulmuştur. Bu çalışmayla yeni gelişmekte olan ve henüz sınırları tayin edilmemiş Garbiyatçılık sahasının daha geniş bir kontekse ulaşması ve ete kemiğe bürünmesi amaçlanmıştır. Sefaretnamelerin Türkçe transkripsiyonu için başta yüksek lisans ve doktora çalışmaları veya basılmış Osmanlıca nüshalar baz alınmıştır. Batı dışı toplumlara (Rusya, İran, Fas, Özbek vb.) gönderilen elçiler ve onların yazmış olduğu sefaretnameler çalışmaya dahil edilmemiştir. Bunun da bu ülkelerin de Osmanlı gibi modernleşme çabasında olmalarıdır. Ayrıca geniş bir alanı ihtiva eden Doğu modernleşmesi kavramı Osmanlı'nın egemen olduğu topraklar ve İslam alemi ile sınırlı tutulmuştur.

Makale üç bölüm olarak planlanmıştır. İlk bölümde Garbiyatçılık-Şarkiyatçılık karşılaştırılması yapılarak, Garbiyatçılığı farklı kılan unsurlar ele alınmıştır. İkinci bölümde Osmanlı-Türk modernleşmesinin yapısal özellikleri, yaşanan temel kırılma ve fay hatları analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde sefaretnamelerin önemi tartışılmıştır. Sefaretnameler Garbiyatçılık ve Türk modernleşmesi bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır.

Şarkiyatçılık Versus Garbiyatçılık

Şarkiyatçılık, Batı'nın Doğu hakkındaki çeşitli araştırma/incelemelerinin ve bunun ötesinde de Doğu hakkında özcü, klişe söylemlerin ve ötekileştirmenin söylemsel düzenidir. Post-kolonyal çalışmaların da kurucu olan Filistin asıllı Edward Said'in "Orientalism" (1978) isimli kitabı ile popüler olmuştur. Said, Filistin asıllı bir Hıristiyan olarak Filistin, Mısır ve Amerika'da eğitim almış ve Amerika'nın meşhur üniversitelerinden Kolombiya Üniversitesi'nde hocalık yapmıştır. Said soyadı ile Arap, Edward ön ismi ile de İngiliz olmakla itham edilen, bir nevi Arafta kalmış, çokkültürlülük deneyimini iliklerine kadar hissetmiştir. Said, Batı'nın Doğu'yu tanımak niyetiyle başlayan çabalarının Doğu hakkında temelsiz, özcü, hayali bir Doğu imgesi ile yarattığını dile getirmiştir.⁶ Şarkiyatçılık Doğu hakkında gezginler, ressamlar, yazarlar, akademisyenlerin ilmek ilmek dokuduğu bir fantsma olarak "iyi", "modern", "gelişmiş" ne varsa bunları Batı'ya ait kılarak Doğu'yu ise Batı'nın ötekisi, onun üzerinde iktidar kurup hükmettiği bir tezatlar ülkesi olarak nitelendirmiştir. Bu söylemsel düzenin ardındaki amaç, Doğulu toplumlar üzerinde yürütülen kolonizasyon, emperyalizm, işgal ve manda siyasetinin meşru kılınması, işgal ve sömürünün de Doğulu toplumların geliştirilmesi, demokratikleştirilmesi yönünde bir ihsan olarak algılanmasını sağlamaktır. Önce Batı bilim insanı, akademisyen ve siyasetçileri tarafından dile getirilen bu söylem, Batı üniversitelerinde okuyan sözde aydınlar tarafından da bir yafta olarak kabul edilmiş, Doğu sözde aydını kendini Doğululaştırmıştır.

Said'in kuruculuğunu yaptığı oryantalizm disiplini Konty'ye göre biz-onlar düalizmine dayanır. Batı'nın belirleme üstünlüğü ile Doğu hakkında konuşma, onu tanımlama ayrıcalığına vurgu yapar.⁷ Kahraman'a göre ise bir hegemonya projesi olan Şarkiyatçılık,

⁶ Edward Said, a.g.e., s. 38-39.

⁷ Oliver Konty "Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine", *Doğu ve Batı Dergisi*, Oryantalizm I, 20, (2002): s. 121.

Batı'nın kendini tarihin merkezine alarak, kendi dışındaki toplumların tarihsizliğini ilan etmesi, onları kültürel bir nesne olarak işaretlemesidir. Şarkiyatçılığın amacı Doğulu toplumların kendi kimlik ve tarihlerini kurucu bir özne olarak keşfetmesi yerine Batı'nın onlar için belirlemiş olduğu kimlik ve tarih tezini kabul etmeleridir.⁸ Mutman, Keyman ve Yeğenoğlu'na göre⁹ oryantalizm hâkim kültürde "Şark" ya da "Doğu" hakkında gösterilen insani (bilimsel, sanatsal, kültürel ve edebi) ilgiye verilen addır. Oryantalistler belirli bir tarihsel bağlamda Doğu hakkında çalışma yapan ve Doğu'yu gözlemlenebilir bir nesneye dönüştüren Batı aydınıdır. Onlar, Doğu'yu işaretleme ayrıcalığını elde ederek, kendilerini merkeze almış ve Doğu'yu ötekileştirmiştir. Oryantalizm iktisadi, bilimsel, edebi, siyasi çeşitli söylemlerin karmaşık bir stratejisini içerir. Dirlik'e göre de Şarkiyatçılık 19. Yüzyılda genel bir görünüm kazanmış, Avrupa'yı gelişme ve ilerlemenin merkezine yerleştiren, dünya algısında Avrupa'yı merkez alan bir dünya görüşüdür. Avrupa dışındaki toplumlar neye sahip oldukları ile değil neye sahip olmadıkları ile tanımlanırlar. Onlar Avrupa'nın geride bırakmış olduğu bir gelişme seviyesinde bulunurlar. Şarkiyatçılığa eşlik eden ise Avrupa-merkezcilik'tir. Avrupa-merkezcilik Avrupa dışındaki dünyayı "boş" ya da "olmayanlar" olarak tanımlar ve onların kendi geri kalmışlıklarından ancak Avrupa'nın müdahalesi ile kurtarabileceklerini dile getirir.¹⁰ Abdülmelik'e göre ise iki tür Şarkiyatçılık vardır. Birisi Doğu hakkında dilbilim, tarih, teoloji, antropoloji, sosyoloji vb. çalışmaları kapsayan ilmi bir disiplindir. İkinci Şarkiyatçılık ise Doğu hakkında "amacı işgal edilen bölgelerdeki halkların bilinçlerine "Avrupalı güçlere köle olmalarını işleme" olan bir oryantalizmdir." Bunun için Doğulu halklara üstün olanın Avrupalılar olduğu dikte edilir. Askeri, istihbarat ve ekonomik ilgiler ve akademisyenlerde yararlanır.¹¹

Said'e göre Doğu, hayali ve icat edilmiştir. Gerçeğe değil fanteziye dayanır. Batı, hayali bir Doğu yaratarak, onu güç ilişkilerinin periferisine yerleştirmiş, egemenliği Batı'ya ait kılmayı amaçlamıştır.¹² Sezer'e göre Batı kendine uygarlığı taşıma misyonu yüklemiş ve bunu haklı kılmak için de Şarkiyatçılığa başvurmuştur. Tarihte çeşitli uygarlıklar üretmiş Doğu'yu sessizleştirerek, onu adına ve onun hakkında konuşma ayrıcalığını üstlenmiştir.¹³ Kabbani 'ye göre Batı kendini istikrar, rasyonalite, ilerleme ile Doğu'yu ise "hazlar ülkesi" olarak tanımlamıştır. Doğu, Batı'ya göre tanımlanırken her zaman asıl olan Batı'dır. Ona göre hem Batı hem de Doğu bir kurgudur. Bütün zihinlerde boşlukları doldurmaya yarar.¹⁴ Beyaz-Siyah gibi dikotomiler ile düşünen Batı zihni sürekli birinciyi ikinci bağlamında tanımlar. Siyahın beyaz olmayan olarak tanımlanması gibi, Batı'da Doğulu olmayandır. Yani az gelişmiş, düşünceden uzak, haz ve şehvete düşkün, anti-demokratik, geleneksel, hurafelerle örülü bir zihin yapısına sahip, otoriterlik rejimlerden hoşlanan, baskı ve zorlama ile ancak düzene girebilen gibi.

Şarkiyatçılık üzerine yazılanlar bugün bir külliyatı oluşturacak düzeydedir. Şarkiyatçılığın sinema, edebiyat, resim, siyaset, antropoloji, sosyoloji, medya gibi onlarca farklı alanlarda izdüşümleri bulunur. Batı medyasında Doğuluların suçla temsili, resimde harem ve hamam

⁸ Hasan B. Kahraman "From Culture of Politics to Politics of Culture", *Remaking Turkey: Globalization, Alternative Modernities, Democracies*, Keyman, Emin Fuat (Ed.) New York: Lexington Books, 2007, pp. 76.

⁹ Mahmut Mutman & Fuat Keyman & Meyda Yeğenoğlu, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 189-191.

¹⁰ Arif Dirlik *Postkolonyal Aura*, Galip Doğduaslan (Çev.). İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 188-209.

¹¹ Enver, Abdülmelik, "Krizdeki oryantalizm". *Oryantalizm Tartışma Metinleri İçinde*. Melike Kır (Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2007, s. 44.

¹² Edward Said, a.g.e., s. 17.

¹³ Baykan Sezer "Doğu batı ayrımı" *Doğu Batı Dergisi*, 2, (1998): s. 41.

¹⁴ Rana Kabbani, "Avrupa'nın Doğu İmajı. Serpil Tuncer (Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s. 31.

simgelerinin iç gıcıklayıcı biçimde sunumu, siyasette Orta Doğu, Asya ve Afrika gibi ülkelerin az gelişmiş ve demokratikleştirilmesi gereken bölgeler olarak temsil edilmesi gibi birçok örnek bugün çeşitli bilim insanları tarafından eleştirel çalışmalara tabi tutulmaktadır. Bu noktada akla şu soru gelmektedir? Tarihte binlerce yıldır özne olan Doğu, niçin kendi adına konuşamamaktadır? Neden onun hakkında konuşma ayrıcalığı Batı'ya aittir? Niçin ülkelerin demokrasi seviyesi, gelişme düzeyi, insan hakları ve siyaset yapma biçimini Avrupa Birliği, NATO, Amerika gibi ülkeler denetleme hakkına sahiptir? Doğulu aydınlar niçin kendi söylemlerini inşa edip, kendi bağımsız yerelliklerine vurgu yapamamakta, kendilerini niçin tarihin öznesi kılmaktan aciz bir tutum sergilememektedir? Sorunları çözmekten uzak ve sorunlara yenilerini ekleyen Batı sosyal bilimleri niçin bir kalıp gibi Doğulu toplumlarda ezberlenmekte, bir amentü ilkesi gibi eleştiriden masun olmaktadır?

Bütün bu soruların tam bir yanıtı olmasa da Şarkiyatçılığa alternatif bir Garbiyatçılık disiplini oluşma aşamasındadır. Garbiyatçılık, Batı bilimi ya da Batı'yı tanımaya yönelik bir uğraş sahası olarak Şarkiyatçılığa alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Batı'yı akademik, bilimsel, edebi, sosyo-kültürel ve iktisadi bir inceleme sahası haline getirmeyi amaçlamıştır. Yeni bir disiplin olan Garbiyatçılık hakkında lehte ve aleyhte çeşitli görüşler yer almaktadır. Meriç'e göre Müstağrip (Oksidentalizm) tabirini ilk kez Ahmet Mithat Efendi kullanmıştır. Ona göre Müstağrip, Tanzimat sonrası Türk aydınını ayırt eden bir vasıftır.¹⁵ 1889 yılında Stockholm'deki Şarkiyatçılık Kongresi'ne davet edilen Ahmet Mithat Efendi hem kongreye katılmak hem de Avrupa'yı yakından gözlemlemek amacıyla Paris'e gitmiştir. İzlenimlerini de "Avrupa'da bir Cevalan" isimli kitabında kaleme almıştır. Kendini bir Şarkiyatçı değil bir Garbiyatçı olarak sunan Ahmet Mithat, Avrupa'yı gözlemlerken tarafsız kalacağını ve ne gördüyse onu aynen aktaracağını vurgulamıştır. Ahmet Mithat bir elinde dürbün, öbür elinde rehber ile Paris sokaklarını dolaşmış, onları gözetleme ve tanımlama ayrıcalığını ele almaya çalışmıştır. Batıların kendilerini gözetleyip, tasvir ettiği gibi kendisi de Paris halkını gözetleyip onlar hakkında konuşmaya başlamıştır. Buraya gelen Türkleri uyararak, Batı'nın "dişi" ve "şehevî" oluşuna vurgu yapmıştır.¹⁶ Şarkiyatçılık Kongresinde tanıştığı bir Batılıya, Batı'nın teknikte, Doğu ise kültür ve ahlakta daha ileri olduğunu söylemiştir. Ahmet Mithat Batı'daki Doğu temsillerinin içi boş, gerçekten uzak, Batı'nın kendi hayallerinin ürünü olduğunu dile getirmiştir. Eşek, katır, rakkase, kahvehane ile gerçek bir Doğu temsili yapılamaz.¹⁷ Ahmet Mithat Batı'daki büyük makineler, muhteşem binalar ve mutantan gelişmelerden de etkilendiğini de gizlememiştir.

Garbiyatçılık kavramını bir bilim dalı olarak ilk telaffuz edenlerden biri Mısırlı Hasan Hanefi'dir. Hanefi, Doğu'nun Batı'yı ilmi bir biçimde incelemesinin vakti geldiğini, Doğu'nun Batı'yı bir hoca olarak görmekten vazgeçmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre dünyada Batı, özne olma konumunu kaybetmiştir. Doğulu aydınlar Batı'yı kendi dünya görüşleri ile yeniden tanımlamalıdır. ¹⁸ Al-Hamdi'ye göre Hanefi, Şarkiyatçılığın kalbi durumunda olan Paris'te eğitim almış, halen Mısır'da Kahire Üniversitesi'nde Felsefe Profesörüdür. Hanefi'nin "İslami Sol" fikrine vurgu yapan Al-Hamdi onun tarihsel birikimi yeniden keşfederek, Batı uygarlığına meydan okuma çabası içinde olduğunu vurgular. İslam dünyası Hanefi'ye göre dışarıdan emperyalizm, Siyonizm ve kapitalizm içeriden ise yoksulluk, baskı ve geri kalmışlıkla karşı karşıyadır. Tarihsel sürece de vurgu yapan Hanefi, Müslümanların egemen olduğu sekizinci yüzyıldan itibaren kendilerini medeniyetin merkezi ilan ederek, Antik

¹⁵ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 137.

¹⁶ Carter V. Findley, *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*. Ayşen Anadol (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 18-19.

¹⁷ Carter V. Findley, a.g.e., s. 41-42.

¹⁸ Hasan Hanefi, "Oryantalizmden Oksidentalizme". Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu, İBB Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2007, s. 80-81.

Yunan'ı nesneleştirdiklerine vurgu yapmıştır. Henüz bir oluşum halinde olan Garbiyatçılık Hanefi'ye göre Doğulu akademisyenlerin Batı'yı akademik bir inceleme sahası haline getirme çabasıdır.¹⁹

Garbiyatçılık aleyhinde görüş öne sürenler de az değildir. Trablousi'ye göre Garbiyatçılık, Batı'nın yerellekle süslediği, Batı'ya karşı tezler öne süren ama sonuç alıcı olmayan, bizzat Batı tarafından desteklenen bir alandır, içinde akla karşı tezler de barındırır.²⁰ Garbiyatçılık disiplini hakkında en sert eleştirilerden biri Bruma ve Margalit'in "Garbiyatçılık" yapıtlarında ileri sürdüğü tezlerdir. Onlara göre Garbiyatçılık; modernleşme sürecinin yarattığı savrulma, Batı'ya karşı çeşitli romantik tepkiler, ilerlemenin gerisinde kalan toplumların veya dönüşümün yarattığı tahribatın kaybedenlerinin Batı'ya yönelik haksız suçlamalarıdır.²¹ Onlara göre Garbiyatçılık modernleşmenin kaybedeni olan muhafazakar bir kitlenin verdiği duygusal ve akıl dışı tepkidir. Kimileri için Batı karşıtlığı kimileri için de muhafazakar ve romantik bir eskiye özlem duygusudur. Ama her nasıl olursa olsun Batı'nın "insanlık dışı resmedilişi"dir. Hanefi'nin aksine Bruma ve Margalit kavramın Batılı dünyaya karşı bir nefret duygusu barındırdığını belirterek, kavramı boğmaya çalışmıştır. Saldırgan, politik, akıl dışı ve kızgınlık doludur. Gerisinde Nietzsche'ci izler taşır.

Ahıska'ya göre ise Garbiyatçılık, tarihsel olarak nesneleştirilip ötekileştirilen Doğu'nun, Batı'ya karşı verdiği karmaşık tepkilerin toplamıdır. Ona göre Garbiyatçılık hem Batıcı izler taşır hem de Batı karşıtlığını içerir. Güç ve iktidarın kaynağını Batı'dan Doğu'ya aktarmaya çalışır. Bununla da Doğu toplumlarının kendini geliştirmesine yönelik bir modernleşme projesi çizer. Garbiyatçılık bir yandan mağdur olarak kendine ayrıcalık sağlarken öbür taraftan da kendisi de Şarkiyatçılık gibi Batı adına konuşma ayrıcalığını işaretler.²² Ahıska'ya göre Garbiyatçılık Türkiye'de;

1. "Batı ve halk yansıtmalarıyla özdeşleşme dinamiklerini gösterir.
2. Batı'nın temsiline karşı bir cevap verme pratiğidir.
3. Karmaşık gerçekliklerin içindeki sınır iradesini mümkün kılan bir anlamlandırma haritasıdır.
4. İktidarı ve politik öznelliği mümkün kılan bir anlamlandırma haritasıdır."²³

Chen'e göre Garbiyatçılık Doğu'nun kendini Batı'nın ötekisi olarak inşa etme çabasıdır. Çin'de Garbiyatçılık bir yandan kendi otoriterliğini yaratarak Batı karşıtlığı ve milliyetçiliğe hizmet etmiş, ikincisi de toplumu ideolojik baskının yerli biçimlerinden siyasi kurtuluşa çağırma için kullanılmıştır.²⁴ Findley'e göre ise Batı dışı dünyada Garbiyatçılık, sömürgecilik karşıtlığı, modern ama Batılı olmayan bir toplum inşası için kullanılmıştır. Garbiyatçılık kanalıyla Batılı olan değer ve söylemler tasfiye edilmeye, yerel bir kimlik inşa edilmeye çalışılmıştır²⁵

¹⁹ Ridho Al-Hamdi, "Hanafi's Occidentalism Dismantling Western Superiority and Constructing Civilizational Equality". *Episteme*, XIV, 1, (2019): pp. 52-54

²⁰ Fawwaz Trablousi, "Şarklılara Şarkiyatçı Yaklaşmak: Edward Said'in Öteki Mesajı", *Barbarları Beklerken* içinde, Müge Gürsoy Sökmen, Başak Ertür (Haz.). İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 69.

²¹ Ian Bruma & Avishai Margalit, *Garbiyatçılık: Düşmanların Gözünden Batı*. Güven Turan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 17.

²² Meltem Ahıska "Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern", *The South Atlantic Quarterly*, 102:2/3, Spring/Summer, (2003): pp. 366.

²³ Meltem Ahıska, "Şarkiyatçılık/Garbiyatçılık: Modernliğin Çıkmazı", *Barbarları Beklerken* içinde Müge Gürsoy Sökmen, Başak Ertür (Haz.). İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 88-89.

²⁴ Xiaomei Chen, *Occidentalism: A theory of counter-discourse in Post-Mao China*, Oxford: Oxford University Press, 1995, pp. 45.

²⁵ Carter V. Findley, a.g.e., s. 6

Giderek artan bir biçimde akademik bir ilgi sahasına dönüşen Garbiyatçılık monolitik bir anlama/yapıya sahip değildir. Garbiyatçılık tıpkı Şarkiyatçılık gibi postkolonyal çalışmaların alt disiplinlerinden biridir.²⁶ Garbiyatçılık kimi zaman Şarkiyatçılığın tersyüz edilmesi gibi özcü bir biçim kazanmış, tersinden bir Şarkiyatçılık üretmeye çalışmıştır. Bazen de Batı karşıtı eleştirilerin muhafazakar, romantik ve milliyetçi tepkileri içermiştir. Şarkiyatçılık gibi içinde farklı renkler ve tınlar taşıyan Garbiyatçılık, Doğulu aydınların Batı'yı tanıma çabası, akademik bir ilgi, Batı'ya ait metin ve eserlerin yeniden keşfi olarak tanımlanabilir. Fakat Garbiyatçılık bazı noksanlarla maluldür. Bunlardan biri Şarkiyatçılık Batı'nın üstünlüğüne vurgu yapar ve bunu kültürel bazı gerekçelere dayandırır. Garbiyatçılık ise mağdur bir öteki adına konuşur. Dünya siyaseti, ekonomi, dış politika, bilim ve akademisinin halen Batılıların elinde olması, Garbiyatçılığın bilimsel ve akademik bir sahada konuşmasına olanak tanımaz. Garbiyatçılık için gerekli kurumsallaşma, ekonomik kaynaklar ve insan gücü çok sınırlıdır.²⁷ Bilim halen Batılı bir karaktere sahiptir, Doğulu aydınlar halen kendi yaptıkları akademik çalışmalar için Batılı bilim insanlarını kaynak göstermek, onlardan onay almak zorundadır. Bütün bunlar Garbiyatçılık alanının önünde kat edilmesi gereken çok uzun bir yol olduğunu göstermektedir. Ayrıca Garbiyatçılık romantik bir Batı karşıtlığı üretip, bununla yeni otoriter söylemlerin, anti-demokratik ve radikal bazı hareketlerin meşruiyet alanı haline de gelebilme tehlikesine sahiptir. Olması gereken Garbiyatçılığın kendini bütünüyle Batı karşıtlığı şeklinde konumlandırılmaması, Batı ile diyalojik bir ilişkiye girerek, kendi farklılığına vurgu yapmasıdır. Unutulmaması gereken bir başka şey de artık Batı ve Doğu kavramlarının anlamını gittikçe kaybetmesidir. Batı'da göçmenler, eski sömürge ulusları, mülteciler vasıtasıyla yeni bir melez kültür oluşmaktadır. Artık ne Batı ne de Doğu homojen bir bütündür. Batı'da Doğu karşıtlığı ve Doğu'da Batı karşıtlığı yükselmiştir. Bir de bu ikisi arasında iki farklı toplumun ortak adalet, dünyada evrensel barış için iş birliği yapabileceğini düşünen sorumluluk sahibi insanlar, aydın ve akademisyenler vardır. Bu nedenle dünyada evrensel barış için çatışma yerine iş birliği, rekabet yerine karşılıklı saygı temeline dayanan yeni bir dünya inşa edilebilir. Bunun yolu da iki farklı toplumun birbirine ve farklılıklarına saygı duyulmasıdır.

Biz bu çalışmada Garbiyatçılığı Doğu'nun Batı'ya yönelik karmaşık tepkileri, Batı'yı tanıma çabası ve onun gibi olma sürecinin bir serencamı olarak tanımlıyoruz. Buna bağlı olarak da Garbiyatçılık, Osmanlı aydın sınıfı ve idari bürokrasisinin Batı dünyasını keşfetme çabasını ifade etmektedir. Bir yönüyle de Doğulu aydınların modernleşme çabasına vurgu yapmaktadır.

Garbiyatçılık ve Modernleşme

Garbiyatçılık, Batı dışı toplumların kendi öz kimliklerini ve Batı hakkındaki yargılarını yeniden inşa etmeye dayalı bir kendilik arayışıdır. Batı dışı toplumlar bugün hem kendi farklılıklarına vurgu yaparken hem de modernlikle de iç içedir. Modernlik Batı Avrupa ve Amerika'ya özgü bir gelişme çizgisidir. Kavram olarak ilk defa 5. Yüzyılda Hıristiyanlar tarafından kendilerini pagan toplumdaki ayırmak için kullanılmıştır. Temelde bir zaman kavramı olan modernlik, süreç içerisinde bugünkü anlamına kavuşmuştur. Fendoğlu'na göre modernleşme Batılılaşma, Batı gibi olmak, Batı'yı rehber edinmek demektir.²⁸ Klasik modernleşme, Batı'nın kurumsal düzeninin ve gelişim sürecinin aynen tatbik edilmesidir.

²⁶ Wang Ning "Orientalism versus Occidentalism?". *New Literary History*, Winter, 28, 1, Cultural Studies: China and the West (1997): pp. 57-67.

²⁷ Abdullah Metin, "Occidentalism: An Eastern Reply to Orientalism". *Bilig - Journal of Social Sciences of the Turkic World*, 93, (2020): 182.

²⁸ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002, s. 19-20.

Giddens'e göre modernlik; on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve daha sonra bütün yer küreye yayılan bir örgütlenme ve yaşam biçimidir.²⁹ Modern toplum geleneksel toplumdan değişimin hızı, değişimin alanı, modern kurumlar ve kentlerin yapısındaki farklılıklarla kendini gösterir. Modernite bir yandan teknik ilerleme, emeğin dönüşümü, kentleşme, makine gücü, bilimsel devrim, laikleşme, hurafe ve akıl dışı çözümler yerine rasyonel düşünce, ilerlemeye pozitif bir anlam yükleyen farkındalıkla temsil edilir. Giddens'e göre modernlik çift kutupludur. Bazı toplumbilimciler onun fırsatlar, bazıları ise risklerine vurgu yapmıştır. Marks, Durkheim gibi toplumbilimciler kapitalizm, iş bölümü ve uzmanlaşmanın ileri bir toplum düzeyinin temeli olabileceğini savunurken Weber gibi toplumbilimciler modern dünyanın bireysel yaratıcılığı ezen bürokratik "demir kafesine" vurgu yapmıştır. Giddens'e göre modernlikte birlikte totaliterliğin ortadan kalkacağı, daha demokratik ve eşitlikçi bir dünya inşa edilebileceği fikri de gerçekleşmemiştir. Totaliterlik, savaş sanayi, endüstrileşme yoluyla hem ciddi risk hem de ciddi olanaklar içeren bir dünya inşa edilmiştir. Benzer riskleri Beck dile getirmiştir. Sanayi toplumunda öngörülebilir ve denetlenebilir olan riskler özellikle de nükleer savaş, pandemi, radyasyon, tıbbi riskler, kirlenen çevre yeni riskler olarak karşımıza çıkmakta ön görülememekte ve kontrol edilememektedir.³⁰

Modernlik Şarkiyatçı bir bakışla Batılı aydınlar tarafından Doğulu toplumların aynen tatbik etmesi gereken bir süreç olarak dikte edilmiştir. Toplumsal yaşamı tek ve doğrusal bir çizgi üzerinde gören ve bunu pozitif ilkelere göre dizayn eden modernleşme projesi bu yönüyle Batılı ve tek biçimlidir. Diğer toplumların kendi farklılıklarını görmezden gelir. Batılı toplumlar bile kendi içinde farklı modernlikleri üretmişken Batı dışı toplumlara kopyalayıp yapıyor yoluyla kötü kopyalar ürettirilmişdir. Kahraman'a göre Batı modernleşmesi kendine özgü bir gelişim düzeyine sahiptir. Orada zaman, kendi başına bir anlama sahiptir. Evrimci bir anlayışla, değişimin kendi başına daha iyi olana doğru olduğuna yönelik apriori bir anlam taşır. İkinci olarak da Batı modernitesi herhangi bir modele dayanmaz, kendi iç çelişkilerinden beslenir. Üçüncü olarak da kendi otantikliğini öteki üzerinden ve onun dolayımında gerçekleştirir. Burada öteki Doğu medeniyetidir. Kendi üstünlüğünü kendi olmayan ötekiler üzerinden gerçekleştirir. Dolayısıyla bu yönüyle de bir tahakküm ilişkisi içerir. Batı dışı toplumlar içinse modernlik bir bütünleşme, Batılı olma arzusunu içerir. Bunun için de kendi kendini Doğululaştırmak gerekir. Batı'nın kendi hakkındaki tezlerini gözü kapalı onaylar ve kendi halkına Batı'nın gözlükleri ile bakmaya başlar. Bir diğer özelliği ise modernleşmeyi bir süreç olarak değil hemen, topyekun gerçekleştirilmesi gereken bir ödev olarak görür.³¹

Touraine'e göre modernlik salt bir değişim ya da olayların birbirini izlemesi değildir. "Akılcı, bilimsel, teknolojik ve akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır. İşte bu nedenle modernlik toplumsal yaşamın çeşitli bölümlerinin giderek artan farklılaşmasını içerir."³² Modernlik de egemen olan aktör bilim ve akıldır. Göle ise modernlik ve modernleşme arasında ayırım yapar. Ona göre modernlik evrensel, modernleşme ise kültür ve uygarlıkların kendi özgün gelişim süreçlerini ifade eder. Ona göre modernleşme kendi içinde çoğuldur. Fransa'nın Jakoben modernleşmesi ile İngilizlerin liberal ve piyasa ekonomisine dayalı modernleşmeleri nasıl birbirinden farklı ise Batı dışı toplumlar

²⁹ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*. 3.Baskı, E. Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 9-49.

³⁰ Ulrich Beck, *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*, 3. Baskı, Bülent Doğan, Kazım Özdoğan (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları, 2011, s. 49.

³¹ H. Bülent Kahraman, "İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm, *Doğu ve Batı Dergisi*, Oryantalizm I, 5, (2002): 46-47.

³² Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*. 4.Baskı, Hülya Tufan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 14.

da kendi modernleşme süreçlerini inşa edebilirler. Göle'ye göre tek bir modernleşme çizgisi yoktur.³³

Görüldüğü gibi modernleşme ile Batılılaşma arasında bir fark görülmez. Batılı toplumlar kendi dışındaki toplumlara kendi başarılarını överek, onların gözünde ulaşılamaz bir mevki edinmiştir. Doğulu toplumlara da çare olarak Batılı bir öğretmen veya onların eğittiği sözde aydınlar tarafından takip edilip, denetlenen bir modernleşme pratiği çizmiştir. Modernleşme Doğu hakkında klişe söylemleri sürdürmüştür. Onlara göre Batı'yı başarılı kılan demokratikleşme, sivil toplum, insan hakları, hümanizm, bilimsellik, laiklik, akılcılık vb. Doğu'da yoktur. Doğu, olmayanlarla tanımlanmıştır. Doğulu Müslüman toplumlar kimi zaman kafalarını demir bir kafese sokmakla kimi zaman da sivil toplumun yokluğu ile açıklanır. İslamiyet laikleşmeye karşı direnç göstermiş ve bu da sivil toplum ve özerkliğin önüne set çekmiştir. Turner'e göre de Şarkiyatçılar Doğu hakkında idarede "keyfilik", "mutlak bir iktidar", "orta sınıfın yokluğu", "medeni hakların gelişmemesi" ile tanımlamaları kullanmıştır.³⁴

Garbiyatçılık bir yönüyle modern olma arzusunu taşırken, bu eksiklik ve yoklukları tanımaya çalışır. Özellikle 19 ve 20. Yüzyılın ilk yarısında Doğulu aydınlar, Batı ile kendilerini kıyaslayarak, Batı'nın çizdiği modernleşme sürecinin ikinci el uygulayıcıları olmuştur. Sömürgecilik, emperyalizm ve diğer Batılı hegemonyanın eşlik ettiği üstünlük duygusu, askeri ve ekonomik güç Batı'ya öğretmen rolü biçmiştir. Avrupa'ya eğitime gönderilen gençler, Batı'dan kendi toplumlarının niçin geri kaldığı ile ilgili çok fazla hazır reçete ile dönmüştür. Bunlar pozitivist ve materyalist, çoğu kez Jakoben, hızlı ve etkili bir modernleşme projeleridir. Bunların askeri, idari bürokrasi ve aydın sınıf iş birliği ile hemen ve acilen hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Amaç, Doğulu toplumların hızla "medeni ve modern" dünyanın saygın bir üyesi haline getirmektir. Göz önündeki Japon başarısı veya hatta mucizesi Batı dışı toplumlar için bir model teşkil etmiştir. Japonya İmparator Meji İdaresinde hızlı bir kalkınma yoluna girmiş ve 1905 yılında ilk ciddi askeri sınavında Rus donanmasını mağlup etmiştir. Japonların geleneklerine yaptıkları vurgu Z. Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Akif, Peyami Safa vb. birçok aydının ilgisini çekmişti. Onlara göre Japon mucizesi seçici Batılılaşmanın bir başarısıydı. Onlar kendi milliyet ve geleneklerini koruyarak Batılı olmayı başarmışlardı.³⁵ Bu tutum Gökalp'ın hars-medeniyet ayırımına da alt yapı hazırlamıştır. Harsın yani kültürün milli, medeniyetin evrensel olduğu iddiası biraz da Japon mucizesine dayandırılmıştır. Birbirinden farklı iki farklı toplum üzerinden yapılan bu analogi benzerliklere yaptığı aşırı vurguyu farklılıklara yapmaktan uzak durmuştu. Chatterjee bu ikiliğe vurgu yaparak Batı dışı toplumların modernleşme sürecinde kendi kültürel değerlerini muhafaza etmek adına böyle bir yöntem izlediğini söylemiştir. Ona göre maddi alan modernleşme ve yenilenmeye açıktır. Bu alanda Batı'yı taklit etmenin sakıncası yoktur. Manevi alan ise Batı'dan farklı ve korunması gereken alandır. Batı dışı toplumlarda Chatterjee'ye göre modernlik hem Batı karşıtlığı hem de onun gibi olma arzusunu içerir. Bir yandan emperyalist olarak Batı kınanırken öbür yandan da Batı medeni ve muasır bir dünya olarak model alınır.³⁶ Bu da bizce modernleşmenin en büyük dilemmasını yaratır. Batı bir yönüyle psikanalizdeki baba imgesini temsil eder. Hem

³³ Nilüfer Göle, *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s. 162.

³⁴ Bryan Turner, *Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm*. İbrahim Kapaklıkaya (Çev.). İstanbul: Anka Yayınları, 2003, s. 75.

³⁵ Ahmet Çiğdem, "Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık İçinde*, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.). İletişim Yayınları: İstanbul, 2009: 78-80.

³⁶ Partha, Chatterjee, *Nations and Its Fragments*, New Jersey: Princeton University Press, 1993, pp. 6.

onunla bütünleşmeyi hem de hadım edilme korkusunu barındırır. Hem ona benzeme hem de onu ortadan kaldırmayı arzular.

Garbiyatçılık bir yönüyle modernleşme arzusunu işaret ederken öbür yönüyle de Batı'yı tanıma amacına matuftur. Bunun için de Batılı dillerin öğrenilmesi, Batı'ya gidilmesi ve orada Batı'yı "üstün" kılan nedenlerin yerinde analiz edilmesi gerekir. Bu tutum özellikle 19. Yüzyılda zirveye çıkmıştır. Pek çok Doğulu ülke Batı başkentlerine öğrenci, idari personel, bilim insanı gönderip, nelerin alınması gerektiği ile ilgili dikkatli ama plansız ve çoğu kez de belirli bir içerikten yoksun gözlemler yapılmıştır. Bu dönemde Batı'nın Doğulu toplumlar üzerindeki mutlak hakimiyeti, Doğulu aydınların Batı'ya bir analiz nesnesi gibi değil bir arzu kaynağı olarak bakmalarına neden olmuştur. Bir bilim insanı gibi objektif bir bakış yerine Doğulu aydınlar Batı'ya hayranlık duyan bir aşık gibi bakmıştır. Batı'da iyi olanları abartarak kötü olanları da görmezden gelmişlerdir. Üçüncü alt bölümde inceleneceği gibi sefirler Avrupa başkentlerinde zevk, eğlence, sanat, bilim ve edebiyat adına ne varsa abartılı tahliller yapmış, Batı'ya övgüler düzmüş fakat sınıf çatışması, yoksulluk, sömürü düzeni, emperyalizm ve kapitalizm ile ilgili hemen hiçbir tahlilde bulunmamışlardır. Batı'yı daha nesnel bir biçimde analiz edebilmek için 20. Yüzyılda Avrupa'da başlayan modernite eleştirilerini beklemek gerekiyordu. Postmodernite ile birlikte başlayan modernite eleştirisi ile beraber Doğu aydınları, Batı'yı eleştirme konusunda daha yürekli hale gelmiştir.

Görüldüğü gibi modernleşme bir yönüyle Doğulu toplumların Şarkiyatçı yargılarla belirlenmiş ikinci sınıf hedeflere, kırık dökük bir biçimde ulaştırılma çabasıydı. Doğulu toplumlar içinse Garbiyatçılık hem modernleşme arzusunu hem de bunun yanında bazen cılız da olsa onu eleştirme ayrıcalığını işaretliyordu. Eleştiriler çok sönük kalmaktaydı. Asıl olan Batı'yı tanıma arzusuydu. Bunun için Batılı ülkelere sefir, talebe, aydın, gazeteciler gönderilmeye başlanacaktı. İlk gidenler Batı - Doğu farklılığına vurgu yaparak kendi toplumları hakkında az gelişmişlik nosyonunu yeniden üreteceklerdi. Bunu da pozitif temellere dayalı, bilimsel ve mekanik bir ilerleme modeli olarak sunacaklardı.

Garbiyatçılık ve Sefaretnameler

Osmanlı-Türk modernleşmesinde 17. Yüzyılın sonunda yaşanan Kutsal İttifak savaşları (1683-1699) kötü gidişatın habercisi olmuştur. Bu savaşlar Karlofça Barış Antlaşması (1699) ile son bulmuştur. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Batı karşısındaki üstün pozisyonunu kaybetmiştir. Kimilerine göre Türk tehdidi durdurulmuştur.³⁷ Bunu takip eden Lale Devri'nde sosyal hayat, zevk ve eğlencede başlayan yenilikler toplum düzenine sızmaya başlamıştır. Karlofça Barışı Osmanlı Devleti'ne diplomasi mesleğinin önemini de göstermiştir. O ana değin bütün Avrupa ve hatta Rusya, İran gibi devletlerle tek başına savaşan Osmanlı için artık müttefikler bulma ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca Batılı devletlerin farklı çıkarları da görülmüş, bunun da bir fırsat olarak kullanılabilceği düşünülmüştür. Bu durum Osmanlı yönetici sınıfı içinde hariciye (Reisülküttap) sınıfı mensuplarının önemini arttırmıştır.

Osmanlı-Türk modernleşmesi Tekeli'ye göre dört süreçte gerçekleşmiştir. İlk dönemde var olan sorunlar sistem içinde kalınarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Modernite bu dönemde henüz topluma sirayet etmemiştir. Yapılan değişikliklerin amacı eski düzeni ve onun kurumlarını muhafaza etmektir. İkinci dönemde modernleşme projesi yönetimin yaptığı bazı reformlarla topluma sızmaya başlar. Bunun için Avrupa ülkeleri keşfedilmeye çalışılır. Bu dönemde idari düzenlemeler yapılmaya başlanır. Özel mülkiyetin güvence altına alınması, Avrupa kanunlarının tercüme edilmesi, modern kurumların ihdas edilmesi gibi. Devletin ihtiyaç duyduğu modernleşme projesini yönetecek idari kadrolar eğitim için yurt dışına

³⁷ Bernard, Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Hamdi Aydoğan, Esra Ermert (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 11

gönderilmeye başlanır, modern eğitim kurumları oluşturulur. Bu dönemde başlayan reformlar yeterli olmayınca eski sistemin yetersizliği ve topyekun değiştirilmesi gerektiği fikri yaygınlaşır. Üçüncü dönem modernleşme ile yeni bir ilişki kurma biçimini ve iktidar talebini içerir. İktidarın kaynağı seküler bir temele dayandırılır, devletin rasyonel işleyişine vurgu artar. İktidara gelmek isteyen aydın ve bürokratik muhalifler darbe-devrim yoluna başvurur. Dördüncü aşamada ise eski düzen tasfiye edilir ve ulus devlet modeline geçilir.³⁸

Tekin ve Toker'e göre 18. Yüzyılda başlayıp asıl biçimine 19. Yüzyılda ulaşan Osmanlı-Türk modernleşmesinin iki temel özelliği vardı. Birincisi devletin korunması ve kollanması, ikincisi ise giderek artan biçimde kendini gösteren topyekun modernleşme iradesi ve hamlesidir.³⁹ Kahraman'a göre ise modernleşmenin ilk aşaması maddeciliğin gelişmesidir. İkinci aşaması ise pozitivizmin siyasal ve kültürel bir sistem haline gelmesidir. Bu da iki aşamada gerçekleşir. Tanzimattan I. Meşrutiyet'e kadar olan ilk evrede pozitivizmin bir zihniyet alt yapısı oluşturması için eğitim, adliye ve idari yapıda düzenlemeler başlar. İkinci evrede II. Meşrutiyet'ten 1930'lara kadar biyolojik ve katı bir materyalizm egemen bir düşünceye dönüşür.⁴⁰

Osmanlı-Türk modernleşmesi üzerine yapılan onlarca çalışma her dönemin ayrıntılı incelemesi, öne çıkan tepki ve savrulmalar çok geniş bir şekilde incelenmeye devam etmektedir. Bizim konumuz bağlamında sefirler, Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevler için yabancı ülkelere gönderilen elçilerdir. Unat'a göre Osmanlı sefirleri yabancı ülkelere yeni tahta çıkan padişahın cülusunu tebrik etmek bazen barış antlaşmaları, dostluk antlaşmaları ve ittifaklar kurmak amacıyla bazen de Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin gönderiliş amacında olduğu gibi Batı'daki gelişmeleri yerinde görmek için gönderilmiştir.⁴¹ III. Selim'le beraber Avrupa'da düzenli elçi bulundurulmaya başlanmıştır. Londra'ya Yusuf Agah Efendi, Paris'e Seyit Ali Efendi ve Berlin'e ise Aziz Efendi daimi elçi olarak gönderilmiştir. Avrupalı devletler 15. Yüzyıldan itibaren İstanbul'da düzenli elçi bulundurmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti buna ihtiyaç duymamış, daha ziyade ikinci el denilebilecek Kırım Hanları, Eflak, Boğdan, Erdel gibi Voyvodalıklar veya tüccar ve gezginlerin verdiği bilgilerle iktifa etmeye çalışmıştır.⁴² Sefirler döndüklerinde sefaretname adı verilen bir rapor/takrir kaleme almıştır. Bu sefaretnamelerde yapılan diplomatik görüşmeler, Avrupa'nın sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri durumu, yol boyunca karşılaşılan zorluklar, fethedilebilecek kaleler, orduların yapısı vb. konular ele alınmıştır. Yazılan sefaretnamelerin dağılımına bakıldığında Avusturya 9,

³⁸ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık* İçinde, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.). İletişim Yayınları: İstanbul, 2009: 20-28.

³⁹ Serdar Tekin & Nilgün Toker, "Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık* İçinde, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 82.

⁴⁰ H. Bülent Kahraman. "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık* İçinde, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009., s. 127.

⁴¹ F. Reşit Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, Bekir Sıtkı Baykal (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962, s. 20.

⁴² Müslümanlar, Batıların aksine Avrupa ülkelerinde gitmeye pek hevesli değildir. Lewis'e göre bunun nedenlerinden biri 40 günlük karantina uygulamasıydı. İkinci ve belki asıl neden ise Avrupa'da süregiden hoşgörüsüzlüktü. Avrupa'ya ticari amaçlarla giden Müslüman ve Yahudi tüccarlar sık sık tacize uğruyordu. Bunu önlemek için çıkarılan yasalar da işe yaramıyordu. İspanya'da İsveç'e kadar yaygın bir biçimde Yahudi ve Müslümanların şehirlere girmeleri yasaklanmaktaydı. Cebelitarık Boğazı'ndaki haklarını İngilizlere devreden İspanya Kralı şehirde Yahudi ve Müslümanların ikamet etmesine izin verilmemesini talep etmişti.

Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. Hamdi Aydoğan, Esra Ermert (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 142.

Fransa 7, Rusya 8, Polonya 3, İsveç 1, Prusya 3, İspanya 1, İngiltere 3 ve İtalya 1 şeklindedir. 1793'te Londra'ya Yusuf Agah Efendi'nin sır katibi olarak gönderilen Mahmud Raif Efendi'nin kaleme aldığı eser, Fransızca kaleme alınmış tek sefaretnamedir.

Sefaretnamelerin Garbiyatçılık açısından önemi bu metinlerin Batı'yı tanımaya yönelik gözlem ve gezilere dayalı ilk metinlerden olmasıdır. Bunlar ilk Garbiyatçı metinlerdir. Sefirlerin gözlem gücü ve bilgi düzeyine bağlı olarak Batı toplumu ve idari düzenini ele alan ilk ciddi kritik metinleridir. Özellikle 18. Yüzyılla beraber sefaretnamelerde ciddi bir Batı analizi karşımıza çıkmaktadır. Avrupa başkentlerinde halkın yaşam biçimi, şehirlerin düzeni, posta teşkilatı, sokak levhaları, yol düzeni ve menzilhaneler (dinlenme yerleri), hastanelerin yapısı, işleyişi ve eğitim biçimi, aş evleri, bilimsel gelişmeler, fuarlar, yeni keşifler, şehir ve ülke idaresi, asker sayısı, askeri düzen, askeri eğitim, silahlar, paranın değeri, üretim biçimi, gelir kaynakları, Avrupa maliyesi vb. birçok konuya sefaretnamelerde yer verilmiştir. Bu sefaretname ve gezilerin bir kısmı matbaalarda basılmış, halkın Batı hakkındaki algısını oluşturmaya yardım etmiştir. Ayrıca bu sefaretnameler III. Selim, II. Mahmut gibi padişahların reform programlarını etkilemiştir. III. Selim Avrupa'dan nelerin örnek alınması gerektiğini saptaması için Ebubekir Ratıp Efendi'yi 1791 yılında Viyana'ya elçi olarak göndermiştir. Daha sonra da onu Dışişleri Bakanı ve hatta Sadrazamlığa getirmiştir. II. Mahmut ve Abdülmecit döneminde dönemin Paris ve Londra büyükelçisi Mustafa Reşit Paşa etkili olmuştur.

Sefirlerin seçiminde önceleri belirli bir yöntem takip edilmezken, zamanla hariciye içinden seçilen ve yabancı dil bilenler tercih edilmeye başlanmıştır.⁴³ Sefirlerden Avrupa'daki ayak oyunlarına karşı dikkatli olunması⁴⁴, devleti temsil ederken acziyete düşülmemesi ve özellikle diplomatik konularda Padişah veya Sadrazama danışıp onayını almadan herhangi bir konuda bağlayıcı kararlar verilmemesi istenmiştir. Elçilere görevlerinin gerektirdiğine uygun olarak da bazı payeler verilmiş, yanında devleti temsil ederken kullanması için hazineden at, gümüş koşum takımı, süslü hançer, kaftan, sarık gibi eşyalar verilmiştir. Gidilen ülke kral, başbakan ve diğer devlet görevlilerine verilmek üzere de yanlarında hediyeler götürmüşlerdir. Sefirler İstanbul'dan ayrılmadan önce Sadrazam ve Sultana takdim edilir, aldıkları mektupları gidecekleri ülkenin başbakan ve krallarına sunarlardı. Yola çıkmadan önce gidilecek ülkenin onayı alınır ve yanlarına elçiliklerden bir tercüman verilir.

Sefirlerin Avrupa başkentlerinde karşılanmaları daima büyük bir şatafat ve bunaltan bir ilgiye neden olmuştur. Fransa'ya elçi olarak gönderilen Seyyid Ali Efendi, kendini bunaltan Fransızlar için "serbest ve edepten hâli"⁴⁵ ifadesini kullanmıştır. Benzer bir durumla da Yirmi

⁴³ F. Reşit Unat, a.g.e., s. 23.

⁴⁴ 1797 yılında Fransa'ya daimi elçi olarak gönderilen Seyyid Ali Efendi'nin görevi başta çok güzel geçmiştir. Fakat Fransa İmparatoru seçilen Napolyon'un Mısır'ı ele geçirmek üzere yaptığı planlar, bu dostluğa büyük zarar vermiştir. Seyyid Ali Efendi'nin elçiliği üzerinde henüz 6 ay geçmişken Napolyon son derece sıkı tutulan bir niyetle önce Malta ardından İskenderiye'ye ulaşır. Osmanlı elçisine bir şey sezdirilmemeye çalışılır. Asıl hedef Malta'yımsı gibi lanse edilir. Fransa'nın Mısır'ı işgale kalkıştığı haberi alınınca Osmanlı Devleti Mısır'a savaş ilan eder. Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Yedikule Zindanına hapsedilir. Seyyid Ali Efendi'de Fransa Dış İşleri Bakanı tarafından bakanlığa çağrılır. Kendisine de misli bir uygulama yapılabileceği söylenir. Hapsedilmek yerine konağında mecburi ikamete tabi kılınır. Görevi esnasında Fransa'nın Mısır'a asker çıkardığı belli olmasına rağmen, kendisine gelen yanıltıcı bilgilerle Fransa'nın Malta'yı zapt ettiğini haber vermesi, III. Selim'in hoşuna gitmeyecek, onun için "ne eşek herifmiş" demesine yol açacaktır.

Belkıs A. Gürsoy (2000). "Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi". *Erdem dergisi*. 36 (2000): s.717.

⁴⁵ "Şehr-i mezkûr sekenesi serbest ve edepten hâli olduklarından seyr u temâşâ için bir an rahat vermez oldular."

Osman N. Bişgin (2016). "Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefareti (1797-1802)." *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, s. 45

Sekiz Mehmet Çelebi de karşılaşmıştır. Daha önce bir Osmanlı görmemiş Fransızlar içlerinde soylu kadınları, erkekleri, şehrin ileri gelenleri onu seyretmek için kendilerinden izin almış, sefir de nezaketten izin vermiştir. Sefir “düğün evlerinin bu kadar kalabalık olduğu görülmemiştir.”⁴⁶ şeklinde serzenişte bulunmuştur. Benzer durumlar Londra, Stockholm, Varşova’da da yaşanmıştır. Halk elçileri karşılamak için yollara dökülmüş hatta İngiltere ve Fransa’da bazı uyanık tüccarlar elçilerin katılacakları opera, tiyatro, fuar ve park gezilerine yüksek fiyatlarla bilet satmaya çalışmıştır. Bu ilginin kökeninde yine Şarkiyatçı bazı önyargıları görmek mümkündür. Halk Batılı zihinde Doğu denilince akla gelen deve, sarık, kaftan, hançer, beyaz at, gösteriş, debdebe gibi imgeleri görmek istemiştir. Kafasındaki Doğulu imgeleri göremeyince de hayal kırıklığına uğramıştır. Örneğin Sultan Abdülaziz Paris ziyaretinde fes, pantolon, ceket giymiş halk hayal ettiği Doğu sultanını görmemenin hayal kırıklığını yaşamıştır.⁴⁷

Sefirlerin ilgilerini çeken konulardan biri de karantina olmuştur. İlk defa Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi Marsilya şehrine sokulmadan kırk gün karantina altına alınmıştır. Sefir bunun nedeninin çıkan salgın hastalıklar olduğunu söylemiştir.⁴⁸ Diğer bir konu sefirlerin Avrupa sosyal hayatına ilişkin gözlemlere fazlaca yer vermeleridir. Bu da doğal karşılanmalıdır. İlk defa Avrupa ülkelerine giden elçiler için burası heyecan vericidir. Avrupa’daki eğlence hayatı, tiyatro, opera, geziler, balolar sefirlerin oldukça dikkatini çekmiştir. Sefirlerin maskeli balo da dahil eğlencelere katılmaktan çekinmemeleri de önemlidir. Bu konuyu bir tek Paris daimi elçisi Mevlevi Halet Çelebi ağır bir biçimde eleştirmiştir. Sefir, “Biz Paris’te kaldık ama o anlattıkları Frengistan’ı göremedik”⁴⁹ diyerek Avrupa’yı övenleri cahillik ve gafletle suçlamıştır. Napolyon içinse “kuduz köpek” demiştir. Bu ağır ifadelerde Napolyon’un Osmanlı toprağı olan Mısır’ı işgal etme çabası da önemli yer tutmaktadır. Bozulan Fransa-Osmanlı ilişkileri ve tutucu bir sefir olan Halet Efendi’nin cümlelerine sinmiştir. Oysa gerek Seyit Ali Efendi gerekse de Yusuf Agah Efendi’nin elçilikleri tersine bir Türk modası yaratmıştır. Türk lokumu, Türk nargilesi, Türk kahvesi, Türk mendilleri, turkuaz rengi moda olmuş, Fransız ve İngiliz aristokrasisi bu modanın takipçisi olmuştur.⁵⁰ (Yalçinkaya, 2010).

Sefaretnameler içerisinde bilhassa Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi’nin Paris, Ahmet Resmi Efendi’nin Berlin, Ahmet Azmi Efendi’nin Viyana, Ebubekir Ratıp Efendi’nin Viyana ve Mahmut Raif Efendi’nin Londra sefaretnameleri Avrupa’yı yakından tanımaya yönelik çok önemli analizler içermektedir. Bu sefaretnamelerde ortak olarak Avrupa’da iyi işleyen kanun düzeni, iyi işleyen bürokrasi, kanunların bağlayıcılığı, merkantilist ekonomi politikaları ile milli üretime verilen destek, sokak, posta, ulaşım, park, eğlence hayatının düzeni, insanların vergilerini verdiği müddetçe polis ve devlet baskısından uzak olduğu betimlenmiştir. Avrupa ordularının intizamı, daima savaşa hazır, barış zamanında sürekli talim yaptığı aktarılmıştır. Halk ise mutludur, herkese bir iş verilir, boşta gezen veya dilenci çok azdır.⁵¹ Ebubekir Ratıp Efendi’ye göre “Avrupa devletlerinde vergisini veren ve yasalara uyan bir kişiye kimse karışamaz, gözün ortasında kaşın var diyemez. Hangi kumaşı isterse giyer, istediğini söyler,

⁴⁶ Şevket Rado, *Paris’te Bir Osmanlı Sefiri, Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 30.

⁴⁷ Nihat Karaer, *Abdülaziz’in Avrupa Seyahati*, 2. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları, 2007, s. 70-71.

⁴⁸ Şevket Rado, a.g.e., s. 13.

⁴⁹ Süheyla Yenidünya, “Halet Efendi’ye dair bir risale.” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11 (2): (2009): s.20.

⁵⁰ Mehmet A. Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe. The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London 1793-1797*. İstanbul: The ISIS Press.2010.

⁵¹ Cansu Acar, “Ahmed Azmi Efendi’nin H. 1205/M. 1790-91 Tarihli Sefaretnamesi İle Seyyid Mehmed Vahid Efendi’nin H. 1221/M. 1806-07 Tarihli Sefaretnamesinin Karşılaştırması ve Değerlendirilmesi” *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, s. 23-24.

yer, içer, gider, gezer, iner, biner. Hiç kimse bir başkasının evine, işyerine giremeyeceği gibi, yiyeceğine, bineceğine karışmaz.”⁵² Ratıp Efendi’ye göre Avrupa’yı geliştiren faktörler; yasa ve kurallara saygı, disiplinli bir ordu teşkilatı, becerikli memurlar, dış ülkelerle karşılıklı saygıya dayalı ilişkiler, dolu bir hazine, eğitilmiş bir halktır.⁵³ III. Selim’in en güvendiği adamlardan biri olan Ratıp Efendi, daha sonra II. Mahmut döneminde de görev almış ve belki de Tazminat gibi idari reformların padişahın kulağına fısıldamıştır.

Sefirlerin yazdığı sefaretnameler zaman içinde daha gerçekçi ve analitik bir tutum izlemeye başlamıştır. Önceleri sosyal hayatı, eğlence ve gündelik yaşamı konu edinen elçilik notları daha sonra analitik raporlara dönüşmüştür. Sefirler gittikleri ülkenin dillerini de öğrenmeye başlamış, bu sayede gazete, dergi, kitap gibi çeşitli yayınları da takip etme olanağına kavuşmuştur. Osmanlı aydın sınıfının ilk örneklerinden olan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimlerden çok daha önce sefirler sosyal analizler yapmış, modernleşme konusunda bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Hoca Tahsin, Behçet Efendi gibi isimler yurt dışına eğitime gönderilmiştir.

Sefaretnameler Garbiyatçılık açısından Osmanlı-Türk aydınının voyvoda, gezgin ve tüccarlar dışında Batı’yı tanımaya dönük ilk analitik metinlerdir. Bu metinler Avrupa başkentlerinin sokaklarına, sosyal hayatına, iktisadi ve sanayi alt yapısına, hastane düzenine, park ve bahçelerine, sokakların aydınlatmasına kadar pek çok ayrıntıyı içermektedir. Bu yönüyle çok zengin ve değerli metinlerdir. Bu raporlarda Şarkiyatçı Batılı gezgin, yazar, bilim insanının itina ile altyapısını hazırladığı önyargı, ötekileştirme, nesneleştirme tutumuna rastlanmaz. Olabildiğince objektif bir tutum gözlemlenir. Kadın, arzu, şehvet gibi bazı Şarkiyatçı yargıların yeniden üretildiği de görülür. Bazı sefirler Batı’yı arzu nesnesi olarak tanımlar. Fakat bunun ötesinde genellikle yansız ve nesnel bir tutum öne çıkar. Bazı raporlar bugün bile ders kitaplarında okutulacak derecede iyi analizlerdir. Örneğin Mahmut Raif Efendi Fransızca kaleme aldığı sefaretnamesinde İngiliz sosyal ve idari düzenini çok ayrıntılı biçimde anlatmıştır.⁵⁴ Sefaretnamelerde çok abartılı güzelleme ve temsillere pek rastlanmaz. Bu yönüyle sefaretnameler Doğulu elçilerin Batı hakkındaki objektif değerlendirmelerindedir.

Sonuç

Doğu’nun Batı’yı tanıma çabası olarak tanımlanabilecek olan Garbiyatçılık, Şarkiyatçılığın aksine kurumsallıktan uzak, henüz emekleme aşamasında bir disiplindir. Özünü ise Batı’yı körü körüne taklit etmekten vazgeçerek Batılı metinleri, bilim insanı, siyasi ve sosyal düzeni tanıma çabası oluşturur. Garbiyatçılık için en önemli sorunlardan birisi Doğu’nun hala Batı bilimi, kavramları ve kuramlarına bağlılığını sürdürmesidir. Kendi sosyal sorunlarına Batı’nın gözlükleri ile bakan, Batı’daki kuramları aynen tatbik etme kolaylığına kaçan ve her seferinde sorunlarına yenilerini ekleyen Doğulu bilim insanları, artık Batı’yı bir öğretmen olarak görmekten vazgeçmeli, kendi otantik gerçekliğini, sağlam temeller üzerine yeniden inşa etmelidir. Bunun yolu da bir amentü gibi ezberletilmiş Batılı modernlik projelerinin gözden geçirilmesi ve hatta terk edilmesidir. Batı ve Doğu birbirinden farklı iki sosyal düzene tekabül eder. Bu nedenle ışığın yeniden doğudan gelmesi için yeni ve farklı bir duruş sergilemek şarttır.

⁵² Cahit Bilim, “Ebubekir Ratıp Efendi sefaretnamesi.” *Bellekten*. 54, 209, (1990): s. 275.

⁵³ Cahit Bilim, a.g.e., s. 281.

⁵⁴ Mehmet Aleattin Yalçınkaya. “Mahmut Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 5, (1994): s. 385-434.

Osmanlı-Türk modernleşmesi içerisinde Batı'yı tanıma çabası önemli bir yer tutar. Bu amaçla Batı başkentlerine gönderilmiş sefirler, tuttukları notlarla Garbiyatçı bir analizin ilk elden verilerini toplamıştır. Avrupa kendi modernleşme sürecini yaşarken yapılan bu gözlemler, istenilen düzeyde olmasa da Batı'yı tanıma açısından son derece önemlidir. Sefaretnamelerde görülen en önemli eksiklik Avrupa düzeninin hep "iyi" yönlerini göstermiş olmalarıdır. 19. Yüzyılda Avrupa'daki sınıf savaşa, milliyetçilik hareketleri, aristokrasinin çöküşü, giderek artan biçimde yoksulluk, sömürü düzeni, kölelik gibi konularda sefirler lal kalmıştır. Belki bunun nedeni Avrupa'yı yüceltmek istemeleridir. Eleştirenler ise asıl nokta olan sömürü düzenini değil ahlaki bozulmayı öne çıkarmıştır. Bu nedenle bu metinlerin Avrupalı olma iştiağı ile yazılmış olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Abdülmelik, Enver. "Krizdeki oryantalizm". *Oryantalizm Tartışma Metinleri İçinde*. Melike Kır (Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2007.
- Acar, Cansu "Ahmed Azmi Efendi'nin H. 1205/M. 1790-91 Tarihli Sefaretnamesi İle Seyyid Mehmed Vahid Efendi'nin H. 1221/M. 1806-07 Tarihli Sefaretnamesinin Karşılaştırması ve Değerlendirilmesi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, 2019.
- Ahıska, Meltem "Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern", *The South Atlantic Quarterly*, 102:2/3, Spring/Summer, (2003): pp. 351-379.
- Al-Hamdi, Ridho. "Hanafi's Occidentalism Dismantling Western Superiority and Constructing Civilizational Equality". *Episteme*, XIV, 1, (2019): pp. 52-82. DOI: 10.21274/epis.2019.14.1.51-82
- Ahıska, Meltem. "Şarkiyatçılık/Garbiyatçılık: Modernliğin Çıkmazı", *Barbarları Beklerken* içinde Müge Gürsoy Sökmen, Başak Ertür (Haz.). İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Beck, Ulrich. Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru, 3. Baskı, Bülent Doğan, Kazım Özdoğan (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Bilim, Cahit. "Ebubekir Ratıp Efendi sefaretnamesi." *Bellekten*. 54, 209, (1990): s. 261-296. DOI 10.37879/bellekten.1990.261
- Bruma, Ian & Margalit, Avishai. Garbiyatçılık: Düşmanların Gözünden Batı. Güven Turan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.
- Bulut, Yücel. *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Chen, Xiaomei. *Occidentalism: A Theory of Counter-Discourse in Post-Mao China*, Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Chatterjee, Partha (1993) *Nations and Its Fragments*, New Jersey: Princeton University Press, 1993.
- Çiğdem, Ahmet. "Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık* İçinde, 5. Baskı, Uygur Kocabasoğlu (Ed.). İletişim Yayınları: İstanbul, 2009: 78-80.
- Dirlik, Arif. *Postkolonyal Aura*, Galip Doğduaslan (Çev.). İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Erkan, Ümmet. Şarkiyatçılığın Tarihsel, Felsefi Temelleri Ve Garbiyatçılık. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (2016): 51-76.

- Erkan, Ümmet. Osmanlı Devleti'nin Yenilenme Çağında Sefirlerin Gözünden Avrupa. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2023.
- Fendoğlu, H. Tahsin. *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Findley, Carter, V. *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*. Ayşen Anadol (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. 3.Baskı, E. Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Göle, Nilüfer. *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Gürsoy, Belkıs A. "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü" *Bilig Dergisi*, 36 (2006): s. 139-165.
- Hanefi, Hasan "Oryantalizmden Oksidentalizme". *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, İBB Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Kahraman, H. B. "From Culture of Politics to Politics of Culture: Reflections on Turkish Modernity." In: Keyman, E. Fuat, (Ed.) *Remaking Turkey: Globalization, Alternative Modernities, and Democracy*. New York: Lexington Books, 2007, pp. 47-76.
- Kahraman, H. Bülent. "İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm, *Doğu ve Batı Dergisi*, Oryantalizm I, 5, (2002): 46-47.
- Kahraman, H. Bülent. "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık İçinde*, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Kabbani, Rana. *Avrupa'nın Doğu İmajı*. Serpil Tuncer (Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- Karaer, Nihat. *Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, 2. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları, 2007.
- Konty, Oliver "Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine", *Doğu ve Batı Dergisi*, Oryantalizm I, 20, (2002): s. 120-130.
- Lewis, Bernard. *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Hamdi Aydoğan, Esra Ermert (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Metin, Abdullah, "Occidentalism: An Eastern Reply to Orientalism". *Bilig - Journal of Social Sciences of the Turkic World*, 93, (2020): 181-202. <https://doi.org/10.12995/bilig.9308>
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Mutman, Mahmut & Keyman, Fuat & Yeğenoğlu, Meyda. *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Ning, Wang. "Orientalism versus Occidentalism?". *New Literary History*, Winter, 28, 1, Cultural Studies: China and the West (Winter, 1997): pp. 57-67.
- Rado, Şevket. *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Said, Edward W. *Oryantalizm*. Nezih Uzel (Çev.). İstanbul: İrfan Yayınları, 1996.
- Sezer, Baykan. "Doğu batı ayrımı" *Doğu Batı Dergisi*, 2, (1998).
- Tekeli, İlhan "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık İçinde*, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.). İletişim Yayınları: İstanbul, 2009.

- Tekin, Serdar & Toker, Nilgün “Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3, *Modernleşme ve Batıcılık İçinde*, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Traboulsi, Fawwaz. “Şarklılara Şarkiyatçı Yaklaşmak: Edward Said’in Öteki Mesajı”, *Barbarları Beklerken* içinde, Müge Gürsoy Sökmen, Başak Ertür (Haz.). İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Touraine, Alain. *Modernliğin Eleştirisi*. 4.Baskı, Hülya Tufan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Turner, Bryan. *Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm*. İbrahim Kapaklıkaya (Çev.). İstanbul: Anka Yayınları, 2003.
- Unat, F. Reşit. *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, Bekir Sıtkı Baykal (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962.
- Yalçınkaya, Mehmet A. “Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 5, (1994): s. 385-434.
- Yalçınkaya, Mehmet A. *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe. The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London 1793-1797*. İstanbul: The ISIS Press.2010.
- Yenidünya, Süheyla. “Halet Efendi’ye dair bir risale.” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11 (2): (2009): s.17-39.